

Symposium naukowe
Liturgia w klasztorach paulińskich do początku XVII wieku.
Tradycje i wpływy

(Jasna Góra, 28–30 listopada 2011 r.)

W dniach od 28 do 30 listopada 2011 r. na Jasnej Górze miało miejsce sympozjum liturgiczno-muzykologiczne, zatytułowane: *Liturgia w klasztorach paulińskich do początku XVII wieku. Tradycje i wpływy*. Jego organizatorami byli: Instytut Liturgii, Muzyki i Sztuki Sakralnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego — Katedra Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego, Zespół Naukowo-Redakcyjny Jasnogórskich Muzykaliów, Stowarzyszenie Kapela Jasnogórska oraz Klasztor OO. Paulinów na Jasnej Górze. Oprócz prelegentów byli również obecni: o. Botond Bator, *quasi*-prowincjał węgierski, klerycy Wyższego Seminarium Duchownego Zakonu Paulinów na Skałce w Krakowie, członkowie zespołu *Schola Gregoriana* pod dyr. ks. dra Piotra Paćkowskiego oraz członkowie zespołu *Schola Sancti Pauli* z Węgier pod dyr. dr Gabrielli Fodor. Zespoły te w trakcie trwania sympozjum uświetniały swym śpiewem Msze św. codziennie sprawowane w języku łacińskim w Kaplicy Cudownego Obrazu. Sympozjum było podzielone na trzy dni. W pierwszym i drugim dniu odbyły się sesje naukowe, natomiast dzień trzeci przeznaczony był na podsumowanie oraz prezentację zachowanych w archiwum klasztorowym ksiąg liturgicznych.

Dzień pierwszy sympozjum rozpoczął się od Eucharystii w Kaplicy Cudownego Obrazu, sprawowanej pod przewodnictwem o. Dariusza Cichora, definitora generalnego Zakonu Paulinów. Po niej w sali konferencyjnej Domu Pielgrzyma rozpoczęła się pierwsza sesja poświęcona liturgii. Wszystkich zgromadzonych przywitał o. Sebastian Matecki, podprzeor klasztoru jasnogórskiego, po czym zabrał głos opiekun naukowy konferencji — dr hab. Remigiusz Pośpiech, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego i Uniwersytetu Opolskiego, który wprowadził licznie zgromadzonych słuchaczy w przebieg spotkania. Sesji przewodniczył ks. dr hab.

Grzegorz Poźniak z Uniwersytetu Opolskiego. Jako pierwszy prelekcję pod tytułem: *Ślady liturgii starochrześcijańskiej w Nowym Testamencie* wygłosił ks. prof. dr hab. Janusz Czerski (UO). W swoim wystąpieniu zaznaczył wzajemny wpływ redakcji tekstów Nowego Testamentu oraz liturgii pierwotnego Kościoła. W prowadzonych przez siebie badaniach wykorzystał dwie metody: historyczno-krytyczną i lingwistyczną; wskazał na teksty zawarte w Nowym Testamencie, które były wykorzystywane w liturgii, oraz uszeregował je w poszczególne gatunki: akلامacje, homologie, doksologie, hymny oraz teksty eucharystyczne.

Kolejny referat wygłosił o. mgr-lic. Dariusz Cichor (Jasna Góra). Podjął on temat *Życie liturgiczne pierwszych wspólnot paulinów w świetle reguł węgierskich biskupów Bartłomieja, Andrzeja i Pawła w wieku XIII*. Ukazał on rozwój życia klasztornego w ciągu stulecia, organizację życia wspólnotowego poszczególnych klasztorów i życie wspólnoty św. Pawła I Pustelnika, nazywanej też wspólnotą św. Krzyża, na podstawie analizy reguł biskupa Bartłomieja, Andrzeja a następnie biskupa Pawła. O. Cichor zauważył, że poprzez stulecie zakon paulinów przeszedł bardzo mocny rozwój tak w sferze prawnej, jak i liturgicznej.

Ks. prof. dr hab. Helmut Jan Sobeczko (UO) zajął się zagadnieniem *Liturgia katedralna i zakonna w okresie przedtrydenckim*. Prelegent ukazał liturgię w katedrach jako liturgię wzorcową dla całej diecezji; zwracając uwagę na jej bogactwo, zaznaczył uproszczony jej charakter w małych ośrodkach. Podkreślił, iż zarówno w katedrach, jak i w ośrodkach zakonnych, liturgia zasadniczo miała podobny kształt. Omawiając przebieg celebracji ks. Sobeczko wspominał, że w omawianym okresie we Wrocławiu liturgia trwała ok. 8 godzin, a w Wielkim Poście nawet 10 godzin, zaś całe oficjum było śpiewane. Referent zwrócił także uwagę na fakt wielkiego zapotrzebowania na księgi liturgiczne w ówczesnym czasie: za jeden rękopis księgi liturgicznej można było kupić całą wioskę; wskazał też na piękno ubogaconej chórem i scholą liturgii.

Liturgiczny kult świętych w Zakonie Paulinów w średniowieczu przybliżył zgromadzonym ks. dr hab. Franciszek Wolnik, profesor Uniwersytetu Opolskiego. Prelegent skonstatował, że paulini zawsze w głównym ołtarzu umieszczali wizerunek Chrystusa ukrzyżowanego, drugim z kolei ołtarzem był ołtarz poświęcony Bogarodzicy; podkreślił kult pustelników, świętych węgierskich oraz kult innych świętych czczonych w zakonie paulińskim. Wspomnianą w prelekcji ciekawostką jest fakt, że św. Stanisława, biskupa i męczennika, kalendarz pauliński wspomina trzykrotnie: w dzień męczeństwa, w główną uroczystość oraz w dzień translacji.

Następnie głos zabrał ks. dr hab. Erwin Mateja (UO). Jego prelekcja poświęcona była tematowi *Pauliński kalendarz liturgiczny w świetle wpływów kalendarza diecezji wrocławskiej w średniowieczu*. Na podstawie kalendarza paulińskiego, zawartego w *Mszale Jagiellonów*, oraz kalendarza śląskiego, ks. Mateja wykazał wzajemne wpływy tradycji śląskiej i paulińskiej. Podkreślił zarówno cechy wspólne

pomiędzy tymi kalendarzami, jak i różnice pomiędzy nimi, dotyczące dat poszczególnych obchodów oraz ich rangi.

O. prof. dr hab. Bazyli Degórski z Rzymu wygłosił referat na temat: *Zarys liturgii okresu patrystycznego. Zagadnienia wybrane*. Zauważył on, że mimo braku źródeł z okresu pierwszego tysiąclecia, można na podstawie dostępnych przekazów określić przebieg liturgii tego okresu, który przedstawia się w następujący sposób: początkowo liturgia była improwizowana, po czym powstawały modlitwy o godzinie trzeciej, szóstej i dziewiątej — co odpowiada dzisiejszej modlitwie w ciągu dnia, oraz modlitwa na początek i na zakończenie dnia.

Liturgia paulińska w świetle rękopisu ms. R 659/III 913 — to zagadnienie, jakiemu poświęciła swoje wystąpienie dr Marta Popowska (AJD). Tym rękopisem, jak zauważyła prelegentka, jest jedyny zachowany *Graduał Pauliński*, który powstał w Krakowie na potrzeby konwentu wieluńskiego. Składa się on z sześciu części: części stałe Mszy św., tropy do części stałych, formularze mszalne w niedziele i uroczystości oraz niedziele w czasie od I niedzieli Adwentu do II niedzieli po Zesłaniu Ducha Świętego, formularze mszalne o świętych, wotywny, sekwencje, a także dodatki. Graduał ten, zdaniem referentki, nie należy do tradycji paulińskiej, ale do diecezjalnej, chociaż zawiera elementy typowo paulińskie.

Ks. dr hab. Robert Bernagiewicz, prof. KUL, omówił przebieg dramatyzacji procesji niedzieli palmowej u paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie na przełomie XV i XVI wieku, na podstawie *Mszatu Jagiellonów*, *Rubrica Generalis* oraz paulińskiego *Cancionale Ecclesiasticum*. Na podstawie tych źródeł prelegent przedstawił przebieg procesji w podobnym porządku: poświęcenie palm, odczytanie fragmentu z Księgi Rodzaju, odczytanie przez diakona fragmentu z Ewangelii, udanie się procesji najpierw do krzyża, w celu jego obnażenia i ucałowania, a potem do kościoła. Ks. Bernagiewicz zwrócił uwagę na różnice, jakie istnieją pomiędzy *Mszatem Jagiellonów* a *Rubrica Generalis*. Wskazał, że o ile w diecezji liturgia ta przybierała mocny akcent teatralny, tak w zakonie dążono w niej raczej do większej symboliki.

Ostatnim wystąpieniem pierwszego dnia sesji była prelekcja dr Agness Papp na temat *Tony psalmowe w tonarium paulińskiego Cantuale z Częstochowy*. Referentka z Uniwersytetu w Budapeszcie porównała tony z *Cantuale* z innymi zapisami. Jej zdaniem, tony psalmowe zawarte w *Cantuale* są wynikiem adaptacji tonów kościelnych.

Pierwszy dzień sympozjum zakończył się koncertem węgierskiego zespołu *Schola Sancti Pauli* z Pecs. Zespół wykonał antyfony ze zbiorów paulińskich, zaprezentował także śpiewy bizantyjskie.

Drugi dzień sympozjum rozpoczął się Mszą św., której przewodniczył o. Bontond Bator, *quasi*-prowincjał węgierski. Po zakończonej Eucharystii rozpoczęła się

sesja druga, poświęcona źródłom, której przewodniczył o. Nikodem Kilnar — prezes Stowarzyszenia *Kapela Jasnogórska*.

W pierwszym wystąpieniu o. Leander Pietras z Vranova na Słowacji przedstawił temat: *Paulińska książka liturgiczna w obydwu zbiorach paulińskich*. Do zbiorów tych należą trzy mszały paulińskie oraz pięknie zachowane brewiarze. Podaną przez prelegenta ciekawostką jest fakt obecności formularza o Niepokalanym Poczęciu NMP w *Mszale Paulińskim*.

Kolejną prelekcję wygłosił dr Jakub Kubieniec z Instytutu Muzykologii UJ na temat średniowiecznych rękopisów liturgicznych z Archiwum Jasnogórskiego. Zauważył on na początku, że liturgia paulińska z okresu przed Soborem Trydenckim czerpie w głównej mierze z diecezji ostrzyhomskiej. Omówił on następujące księgi: *Antifonarium Cationale Ecclesiasticum* — powstały w 1615 r., nie należący do tradycji paulińskiej, prawdopodobnie pochodzący z tradycji wrocławskiej, *Cationale* — pochodzący z Węgier, który wywodzi się z tradycji paulińskiej (zawiera m.in. śpiewy o św. Pawle I Pustelniku), oraz dwa mszały: *Missale Paulinorum* oraz *Mszal Jagielloński*. Dr Kubieniec zaznaczył, iż polscy paulini dostosowywali niekiedy swoją liturgię do tradycji krakowskiej.

Przedtrydenckie źródła do repertuaru mszy paulińskich zaprezentował dr Gabor Kiss z Budapesztu, wyróżniając wpływy diecezji ostrzyhomskiej oraz zakonów: dominikanów i augustianów. Prelegent zauważył, że już w XVI w. paulini przyjęli w całości liturgię trydencką.

Problematykę badań nad chorałem paulińskim na Węgrzech przybliżył nam mgr Domonkos Farkas z Budapesztu. Ukazał on stan badań nad nim, które rozpoczęły się już w latach 30-tych XX w., oraz były kontynuowane ponownie od lat 60-tych ubiegłego stulecia i trwają do czasów obecnych. Prelegent wspominał m.in. o różnych rytach, istniejących w czasach kształtowania się tradycji paulińskiej, takich jak: romański, ambrozjański i benedyktyński. Ponadto podkreślił pochodzenie notacji chorałowej omawianych źródeł z tradycji diecezji ostrzyhomskiej.

Prelekcję na temat: *Możliwości zastosowania analizy statystycznej w badaniach chorałowych. Formuła EUOUAE w rękopisie R 590*, wygłosił dr hab. Czesław Grajewski, prof. UKSW. Na podstawie tonów psalmowych zawartych w analizowanym rękopisie oraz w innych — zarówno diecezjalnych, jak i zakonnych — dowiódł, iż rękopis ten pochodzi z tradycji diecezjalnej. Statystyka występowania w nim poszczególnych tonów psalmowych pokrywa się z zapisami diecezjalnymi, najprawdopodobniej ze Śląska.

O. dr Iwo Hubert Siekierka, franciszkanin, przedstawił zagadnienie notacji muzycznych najstarszych świadectw monodii chorałowych Jasnej Góry. W swej prelekcji omówił zachowane źródła paulińskie (*Cantuale*, *Graduale* oraz *Cationale*), analizując zapis z pierwszej i drugiej ręki. Prelegent, bazując na analizie zapisu nu-

towego, stwierdził, iż pierwszy rękopis zawiera notację niemiecką dialektu paulińskiego, natomiast *Cantionale* pochodzi z tradycji wrocławskiej. O. Siekierka wyróżnił dwa dialekty zapisu nutowego: pauliński i śląski.

Prelekcję zatytułowaną: *Anonimowe hymny z siedemnastego wieku — próba atrybucji* wygłosił dr Marcin Konik z UJ. W swoim przedłożeniu odwoływał się przede wszystkim do osoby o. Władysława Leszczyńskiego, paulina i kompozytora. W oparciu o przeprowadzone analizy stwierdził, iż dotychczasowe badania pozwalają sądzić, że autorem tych hymnów jest właśnie o. Leszczyński, na co może wskazywać choćby stylistyka tych utworów. Zasugerował ponadto, iż utwory przechowywane zarówno na Wawelu, jak i w klasztorze Karmelitów na Piasku, pochodzą z Częstochowy z czasu po pożarze, czyli z okresu działalności paulina; nie omieszkał jednakże wspomnieć również o istnieniu argumentów przeciw tej hipotezie.

Dr hab. Remigiusz Pośpiech, prof. UW i UO, przedstawił temat: *XVIII i XIX-wieczne kancjonały paulińskie jako źródła pielęgnowania tradycji liturgicznej w klasztorze oo. Paulinów na Jasnej Górze*. Omówił on kancjonały pochodzące z XVIII w. (9 manuskryptów) oraz kancjonały XIX-wieczne. Prelegent zauważył, że oprócz potrzeb liturgicznych kancjonały były wykorzystywane w celu nauki śpiewu dla braci. Na Jasnej Górze, podobnie jak w innych wspólnotach zakonnych, odpowiedzialnym zarówno za śpiew, jak i za księgi liturgiczne (w tym kancjonały) był kantor. Podkreślił ponadto, iż pomimo istnienia w omawianym okresie wokalnoinstrumentalnej kapeli jasnogórskiej, chorał gregoriański zawsze był śpiewem priorytetowym w liturgii, a władze zakonne szczególnie dbały o jego poziom. Co więcej, znajomość tego śpiewu była koniecznym warunkiem dopuszczenia do ślubów wieczystych oraz święceń kapłańskich.

Zamykającym sesję drugą wydarzeniem był koncert zespołu *Camerata Silesia* z Katowic. Zespół ten wykonał antyfony *Ciemnej jutrzni* ze zbiorów paulińskich, autorstwa prawie w ogóle nieznanego twórcy Francesca Bajciniego, przeznaczone na poszczególne dni Triduum Paschalnego. Dopelnieniem wieczoru stanowił śpiew *Miserere mei Deus* Tomasso Baja — rzymskiego kompozytora przełomu XVII i XVIII w.

Ostatni dzień sympozjum rozpoczął się Mszą św. pod przewodnictwem o. Leandra Pietrasa. Po Eucharystii prof. R. Pośpiech podsumował sympozjum, dziękując przede wszystkim prelegentom za rzetelne przygotowanie wystąpień oraz za wkład w organizację tego przedsięwzięcia. Podkreślił fakt, iż sympozjum to przyniosło wiele ciekawych informacji, poszerzających stan wiedzy nad dawną liturgią paulińską. Omówił także działalność Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasnogórskich Muzykaliów, po czym zakomunikował, iż następne sympozjum odbędzie się za dwa lata w Budapeszcie.

Kolejnym punktem tego dnia była prezentacja paulińskich źródeł liturgicznych, która miała miejsce w Bibliotece Jasnogórskiej, a dokonał jej o. Leander Pietras, długoletni bibliotekarz zakonny.

Symposium zakończyło się celebracją uroczystych nieszporów ku czci św. Andrzeja apostoła ze zbiorów paulińskich, którym przewodniczył o. Sebastian Matecki, podprzeor Jasnej Góry, zaś śpiewy prowadzone były przez zespół *Schola Gregoriana* z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II; asystę stanowili paulińscy alumni.

Br. Grzegorz Skwarek OSPPE